

Antoni Mironowicz

Św. Antoni Supraski

Elpis 17, 11-24

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Św. Antoni Supraski

Antoni Mironowicz

Katedra Historii Europy Środkowo-Wschodniej, Uniwersytet w Białymstoku
Polska
amir@uwb.edu.pl

Antoni Mironowicz, *St. Anthony of Suprasl*, Elpis, 17 2015: 11-24.

Abstract: St. Anthony was Ruthenian and received at baptism the name of Onuphry. His relationship with the first abbot of the monastery of Suprasl Pafnucy Siehen and family Siehen suggest that he came from Bielsk. Life of a martyr from the text that is not always Onuphry lived piously. Onuphry wanted to do penance. He decided to go to the Father Pafnucy, who was abbot of the monastery of Suprasl. The young man was admitted to the monastery of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary after 1508.

After a few years in the monastery Onuphry went to Turkey to die there for Christ. Balkan countries were occupied by the Ottoman Empire. Onuphry asked abbot Pafnucy to travel to St. Mount Athos. Pafnucy ordained Onuphry in *schima*, gave him the new name Anthony. Anthony, after receiving *schimy* and blessings from Pafnucy, went to St. Mount Athos. There lived in the tower of St. Sava Serbian.

Monk Anthony lived at the tower of St. Sava a few years. There he reached information about the martyrdom of George of Kratowa. Monk Anthony, upon hearing of the martyrdom of the young George, martyred by the Turks, decided to follow in his footsteps. To this end, the monk left St. Mount Athos and went to Thessaloniki. Upon arrival at Thessaloniki monk Anthony came to the church of the Theotokos Acheiropoietos, converted into a mosque. Antoni began to pray, made the sign of the cross and stood on his knees. This attitude of the Muslims monk found it insulting their religion, captured and subjected to torture Anthony. *Kadis* wanted Anthony to renounce the Christian faith. Anthony did not agree to it. Turkish judge ordered Suprasl monk burned and the ashes be scattered in the air. In this way, the Turks wanted to avoid a situation in which the body of Anthony could become an object of worship among Christians. The exact date of the martyrdom of Saint Anthony can be determined on the basis of the indirect data. Appointment of Anthony's date of death of the Julian calendar at 4 (14) February 1516 r. Day 4 February according to the Julian calendar currently corresponds to the date of February 17, according to the Gregorian calendar. February 17 was adopted as a day of remembrance of St. Anthony in the Orthodox Church.

Streszczenie: Św. Antoni był Rusinem i otrzymał na chrzcie imię Onufry. Jego powiązania z pierwszym iumenem supraskim Pafnucym Sieheniem i rodziną Siehenów sugerują, że pochodził z Bielska. Z tekstu żywota męczennika wynika, że Onufry nie zawsze żył pobożnie. Onufry chciał odbyć pokutę. Onufry, zdecydował się pójść do Ojca Pafnucego, który był iumenem monasteru supraskiego. Młodzieniec został przyjęty do monasteru Zwiastowania Najświętszej Marii Panny po 1508 r.

Po kilku latach pobytu w klasztorze Onufry udał się do Turcji by umrzeć tam za Chrystusa. Kraje bałkańskie były okupowane przez Imperium Osmańskie. Onufry prosił ihumena Pafnucego o zgodę na podróż na św. Górę Athos. Pafnucy Siehen podstrzygł Onufrego w wielką schimę, nadał mu imię Antoni. Antoni, po otrzymaniu schimy i błogosławieństwa od ihumena Pafnucego, udał się na św. Górę Athos. Tam zamieszkał w wieży św. Sawy Serbskiego.

Po kilku latach pobytu Antoniego na Athosie do kielii św. Sawy dotarły informacje o męczeństwie Jerzego z Kratowa. Mnich Antoni, słysząc o męczeńskiej śmierci młodzieńca Jerzego, zamęczzonego przez Turków, podjął decyzję pójścia jego śladami. W tym celu mnich opuścił św. Górę Athos i udał się do Salonik. Po przybyciu do Salonik mnich Antoni wszedł do cerkwi Bogurodzicy Acheiropoietos, zamienionej na meczet. Antoni Supraski zaczął się modlić, wykonał znak krzyża i stanął na kolanach. Taką postawę mnicha muzułmanie uznali za obrazę ich religii, schwytali Antoniego i poddali torturom. *Kadis* chciał zmusić Antoniego do wyrzeczenia się wiary chrześcijańskiej. Antoni nie zgodził się na to. Turecki sędzia polecił zakonnikowi supraskiego spalić a popiół rozrzucić w powietrzu. W ten sposób Turcy chcieli uniknąć sytuacji, w której ciało Antoniego mogło się stać obiektem kultu wśród chrześcijan. Dokładną datę męczeństwa św. Antoniego można ustalić na podstawie danych pośrednich. Wyznaczenie daty śmierci Antoniego według kalendarza juliańskiego na dzień 4 (14) lutego 1516 r. Dzień 4 lutego według kalendarza juliańskiego, obecnie odpowiada dacie 17 lutego, według kalendarza gregoriańskiego. 17 luty został przyjęty jako dzień pamięci św. Antoniego w Cerkwi prawosławnej.

Keywords: St. Anthony, monastery of Suprasl

Słowa kluczowe: św. Antoni, monaster supraski

Podstawowym źródłem poznania życia i męczeństwa świętego Antoniego Supraskiego jest jego żywot, który został wstawiony do rękopiśmiennego wierszowanego *Prologu*¹ na miesiące wrzesień-luty. Znajdujący się na początku

XVI wieku w monasterze supraskim *Prolog* został napisany około 1496 r. *Prolog* wrześnieowo-lutowy był pierwszą częścią całorocznego kompletu wraz z wykonanym w 1496 r. *Prologiem* marcowo-sierpniowym (część druga)². Oba

¹ *Prolog* (od gr. πρόλογος) – księga liturgiczna, inaczej zwana *Synaxarion* (gr. Συναξαριον), zawierająca w zwiezłej formie żywoty świętych oraz pouczające homilie Bazylego Wielkiego, Jana Chryzostoma i innych Ojców Kościoła. W słowiańskiej wersji tekstu greckiego *Synaxarion* został uzupełniony poprzez dodanie żywotów świętych słowiańskich. *Prolog* wierszowany – zawiera krótkie żywoty świętych spisane w formie wierszowanej i uzupełnione nie wierszowanym troparionem do świętego.

² Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 100. Por.: *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, opracował Antoni Mironowicz, Białystok 2014, s. 61-62; С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500-1532 гг.): новые данные*, [в:] *Современные проблемы археографии: сборник статей по материалам конференции проходившей в библиотеке РАН, 25-27 мая 2010 г.*, Санкт-Петербург 2011, с. 134.

sześciomiesięczne tomy *Prologu*, połączone w monasterze supraskim, zostały wykonane na zamówienie „Sołtana Sołtanowicza, namiestnika bielskiego”. Namiestnikiem bielskim (1492-1494) był marszałek hospodarski (1482-1493), namiestnik słonimski (1482-1490) i nowogródzki (1486-1487) Sołtan Aleksandrowicz, synem podskarbiego królewskiego Aleksandra Jurewicza³. Jeżeli trzymać się werbalnie zapisu na rękopisie to prawdziwym zleceniodawcą wykonania *Prologu* był najmłodszy syn Sołtana Aleksandrowicza i Wsylimy Chreptewiczówny – Aleksander Sołtanowicz, zmarły około 1554 r.⁴ Sołtan Aleksandrowicz zmarł bowiem w 1495 r. i zamówienia takie mógł złożyć albo jego syn, tytułowany po ojcu „namiestnikiem bielskim”, albo Sołtan Aleksandrowicz polecił wykonanie rękopisów przed swoją śmiercią. Rękopisy te zostały przekazane do monasteru supraskiego⁵.

³ H. Lulewicz, *Sołtan Aleksandrowicz*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XL, Warszawa-Kraków 2001, s. 341-343.

⁴ H. Lulewicz, *Sołtan Aleksander*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XL, Warszawa-Kraków 2001, s. 348-349.

⁵ W monasterze supraskim znajdowały się też inne *Prologi*. Biblioteka monasterska posiadała sześciomiesięczny *Prolog* (wrześniowo-lutowy), który został wykonany przez grupę kopistów pod kierunkiem diakona Jochima z katedralnego soboru św. św. Borysa i Gleba w Nowogródku. Rękopis z 1512 r. został sporządzony na zamówienie metropolity Józefa Sołtana (1507-1521), który przekazał go, prawdopodobnie w 1514 r., Ławrze Supraskiej. Przed przekazaniem manuskryptu do Supraśla jego treść była sprawdzana przez wileńskiego diakona – Ignacego. Oprawę do tego tomu *Prologu* wykonał mnich Porfiry z Lubczy w tym samym roku. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 95. Lubcz (Лубча, Lubcza, do XIX wieku przemianowane na Lubecz) – miasteczko koło Nowogródka. Por.: A. A. Турилов, *Церковно-учительная деятельность Иосифа II*, „Православная энциклопедия”, t. XXVI, Москва 2011, s. 17; M. В., Чистякова, *Текстология вильнюсских рукописных Прологов*, Vilnius 2009. W tym samym czasie, co wspomniany wyżej sześciomiesięczny, zostały skopiowane dwa trzymiesięczne tomy *Prologu*: marcowo-majowy i czerwcowo-sierpniowy. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 98, 101; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.)* [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego*, Supraśl-Białystok 2005, s. 129. W treść tego tomu *Prologu* dodano między innymi żywoty świętych wileńskich – Jana, Antoniego i Eustachego (k. 491-514). Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 95. O świętych wileńskich w tym *Prologu* por.: D. Baronas, *Trys Vilniaus Kankiniai. Gyvenimas ir Istorija*, Vilnius 2000, s. 175-181. Ten trzytomowy komplet, składający się z tomu sześciomiesięcznego i dwóch tomów trzymiesięcznych, rozpadł się, kiedy trafił do biblioteki monasterskiej na dwa kolejne trzymiesięczne tomy (wrześniowo-listopadowy i grudniowo-lutowy). Były to dwa tomy *Prologu* zamówione przez biskupa łucko-ostrogskiego – Makarego (1528-1534). Jego fragmenty zostały wykonane w dubieńskim monasterze przez mnicha Makarego Lwowicza z Holszan. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 96, 97; H. A. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.)*, s. 132-133; O pochodzeniu manuskryptu por.: Л. Л. Щавиская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши XV-XIX вв.*, Минск 2003, s. 59. Ostatnie w Supraślu około 1530 r. z poprzednich rękopisów i dwóch nowych pozyskanych z Łucka wykonano cztery tomy *Prologa*. „На весь год 4 прологи а в каждом по 3 месяцы”. *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*, т. IX, Вильна, 1870, с. 53; Biblioteka Naukowa Uniwersytetu Wileńskiego, Oddział Rękopisów, F 58-7, B 1993. k. 1 v.; Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, Вильна 1882, с. 44. *Prologi* zawierały żywoty świętych i nauczania Ojców Kościoła na cały rok. Podczas dekompozycji, w celu zachowania jednorodności zbioru, z tomu grudniowo-lutowego była wyjęta ostatnia karta

Brat Sołtana Aleksandrowicza, Andruszko Aleksandrowicz Sołtan, podskarbi ziemski (1486-1498), był wielkim miłośnikiem ksiąg religijnych. W latach osiemdziesiątych XV wieku podarował on do cerkwi św. Trójcy w Wilnie *Dzieje Apostolskie*⁶. Z kolei innych brat Sołtana Iwan powszechnie był znany z zamiłowania do ksiąg i posiadania dobrego wykształcenia⁷.

Nas interesuje wrześniowo-lutowy *Prolog wierszowany*, który obecnie znajduje się w kolekcji Aleksego S. Uwarowa Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie⁸. Manuskrypt został wykonany na papierze przez jednego autora, półustawem na 546 katach⁹. Kodeks składa się z żywotów świętych od września do lutego¹⁰. Ten rodzaj piśmiennic-

z redakcji 1530 r. i dołączona do tomu czerwcowo-sierpniowego napisanego w 1512 r.

⁶ *Описание Рукописного отделения Библиотеки Императорской академии наук. I. Рукописи*, т. I: (I. Книги священного писания и II. Книги богослужебныя) / сост. В. И. Сперанский и Ф. И. Покровский, Санкт-Петербург 1904, с. 34; Д. Б. Кочетов, А. В. Кузьмин, Г. П. Шлевис, *Виленский во имя Святой Троицы мужской монастырь*, „Православная энциклопедия”, т. VIII, Москва 2004, с. 479; R. Ciciēniē, *Lietuvos Didžiosos Kunigaištų rankraštytės knygos kultūra (iki XVI a antroposios pusės): daktaro disertacija*, Vilnius 2011, s. 166. Por. o Andruszce Aleksandrowiczu, H. Lulewicz, *Sołtan Andrzej*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XL, Warszawa-Kraków 2001, s. 350-351.

⁷ H. Lulewicz, *Sołtan Iwan*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XL, Warszawa-Kraków 2001, s. 355-356.

⁸ Do naszych czasów zachował się XVI-wieczny oryginał drugiej części „Prologu” supraskiego ze zbiorów BAN w Wilnie znajdujący się w rękopisie *Prologion Wierszowy*, który jest przechowywany w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie, kol. A. S. Uwarova № 56-1, k. 478-479v; Por. Арх. Леонид (Кавелин), *Системаматического описание в 4 частях, с 13 снимками славяно-русских рукописей собрания графа А. С. Уварова*, ч. II, Москва 1893, с. 320; Н. Ф. Бельчиков, Ю. К. Бегунов, Н. П. Рождественский, *Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей*, Москва 1963, с. 157-159. Na jego temat pisali między innymi: А. А., Турилов, *Антоний Супрасльский*, „Православная энциклопедия”, т. 2. Москва 2000, с. 680; С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.): новые данные*, [w:] *Современные проблемы археологии: Сборник статей по материалам конференции, проходившей в Библиотеке РАН, 25–27 мая 2010 г.*, (ред. И. М. Беляева), Санкт-Петербург 2011, с. 134; М. В. Чистякова, *Текстологические особенности стилизованного пролога ГИМ, Увар. 56*. – „Kalbotyra 55(2). Slavistica Vilnensis 2010”, Vilnius 2010, с. 46–62; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεάτης*, [w:] *Αντώνιος Αιμίλιος Ταχιός, Ἀγνωστὴ Αθλώνιτες νεομάρτυρες, Ἀγιορειτικὴ βιβλιοθήκη, Ἅγιον Ὅρος 2006*, s. 11-49.

⁹ Rękopis posiada oryginalną oprawę, deskę w skórze o wymiarach 246x185 milimetrów. Skóra z tłoczeniem, na brzegach wielowarstwowa geometryczna ramka z roślinnym i kwiatowym wypełnieniem, w centrum roślinny ornament w formie rombu (obie okładziny), na górnej okładzinie na dole i na górze wytłoczono ruską ligaturą книга гл҃амѣѣ, na górnej okładzinie zachowały się oba mocowania od zapięć, na tylnej okładzinie oba zapięcia z tłoczeniem, brzeg pomalowany na ciemny kolor, skórzany grzbiet w kolorze zielonym - wtórny, podklejony w XIX w., na nim złotymi literami wytłoczono: 56, ПРОЛОГЪ, herb z inicjałami „А(лексей) У(уваров)”.

¹⁰ Tekst w jednej kolumnie, 30 wierszy na karcie, paginacja kart na pierwszej i ostatniej karcie zeszytu, łącznie 69 zeszytów, w ostatnim zachowało się 5 kart, nagłówek późniejszy niedbałym charakterem pisma ze wskazaniem miesiąca i dnia. Na k. 1v. uwagi czytelnicze atramentem, skoropisem o tematyce niektórych prologowych pouczeń na wrzesień, grudzień, styczeń; na k. 455, 456–456v. - czytelnicze marginalia półustawem, cynobrem po rusku, np.: пострашѣ лѣснѣ не воѣтъ сѣ але прикладѣ хѣ пѣ на ѣ его тереніѣ потрѣша сѣ (k. 456). Uwagi zmi na marginesach skoropisem atramentem. W tekście znajdują się iluminacje (k. 1: zastawka w stylu bałkańskim, kontur wypełniony cynobrem, ruska ligatura, średnie inicjały z ozdobnymi pędami roślinnymi, małe cynobrowe inicjały, nagłówki

stwa hagiograficznego był na obszarze słowiańskim wzorowany na greckim *Μηνολογίων*, księdze opracowanej w latach panowania cesarza Bazylego II¹¹.

Prolog zawiera krótkie żywoty świętych na każdy dzień roku liturgicznego wraz z troparami spisanyymi w formie wierszowanej i kilka pouczeń. Supraska redakcja *Prologu* stanowi kompilację prologu wierszowanego redakcji bułgarskiej i nowogrodzkiej oraz kilku innych redakcji prologu prostego (bez wierszowanych troparionów). Prolog zawiera żywoty świętych Borysa i Gleba (5 września), księżniczki czeskiej Ludmiły (16 września), św. Michała, księcia czernihowskiego (20 września), św. Sergiusza z Radoneża (25 września), księcia czeskiego Wiaczesława (28 września), św. Paraskiewy (13 października), św. Mikołaja Światosławowicza z Czernihowszczyzny, błogosławionego Jana Rylskiego (19 października), opowiadania o przeniesieniu relikwii św. Hilariona (21 października), arcybiskupa serbskiego Arseniusza, św. Sawy Serbskiego (12 stycznia) i jego ojca Symeona (13 lutego)¹². *Prolog wierszowany* na wrzesień-luty kończy się żywotem męczennika Proteriusza (28 luty). Do żywotów znanych świętych dodano biografie świętych metropolitów moskiewskich Piotra i Aleksego oraz innych dziesięciu „podwiżników” z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Tak więc *Prolog* supraski zawiera żywoty świętych z Rusi Kijowskiej, świętych z Bałkanów i Rusi Moskiewskiej, Czech i Moraw oraz z niektórych żywotów świętych z Cerkwi Bizantyjskiej¹³. Wymienione powyżej teksty zostały spisane w latach osiemdziesiątych XV wieku. Żywot świętego Antoniego Supraskiego zo-

stał wstawiony do rękopisu na k. 478–479 w latach 1540–1541¹⁴.

Po raz pierwszy na to źródło zwrócił uwagę moskiewski badacz Anatol Turilow w swych publikacjach z 2001 r.¹⁵ W ostatnim czasie ukazały się trzy krótkie monografie poświęcone św. Antoniemu Supraskiemu autorstwa wspomnianego wyżej Anatola Turilowa, Antoniosa Tachiosa, Antoniego i Marcina Mironowicza¹⁶. Pośrednio o św. Antonim Athoskim (Supraskim) wspominali inni autorzy¹⁷.

Żywot św. Antoniego Supraskiego rozpoczyna się słowami: „**Сей русин бяше родом, христиану родителю сын, от юности святаго крещения прием благодать и божественным наказався письменем, сурово и в буести юность превождая**” a kończy: „**палицею железною в главу ударив, посреде огня паднути сотвори мученика, и толико сожгоша его, яко и пепел на воздух развеати, да не возмут христиане останки телесе его**”. Do żywotu świętego dodano wiersz „Христовы любве разжегся Антоние огнем, чувственного жжения не усташися огня. Прохлаждение небесное прием Антонии в четвертый”. Krótki „hymn” przed żywotem to tzw. stich-stychos, który poprzedza synaksarion (żywot świętego, bądź opis święta). Tego typu bardzo krótkie wierszowane strofy pojawiają się we wszystkich synaksarionach przeznaczonych do liturgicznego czytania po szóstej pieśni kanonu, po kondakionie i ikosie. W epoce bizantyjskiej stychosy były często pisane starogreckim językiem literackim, o wiele bardziej kunsztownym od zwykłej bizantyjskiej greki liturgicznej.

Żywot św. Antoniego Supraskiego spisano w jednym

i rubrykacja cynobrem, na k. 1v tekst zakończony dekoracyjnym lejkiem) i filigrany (znak wodny: głowa byka z 5-płatkowym kwiatkiem, z tarczą na podbródku ident. - Piccard: rГ-XII № 798 z 1494 r. Na dodanych kartkach 478-479 znak wodny: dzik - ident.: Piccard: Кабан-XV № 98 z 1541 r.) Stan zachowania rękopisu: skóra na górnej okładzinie przetarta, górna część grzbietu porwana, przednia i tylna deska odpada od bloku, rękopis mocno zabrudzony, zawilgocony, zalany woskiem, ze śladami rdzy, część kart podklejona, w wielu przypadkach z utratą tekstu; k. 424 przepalona; karty: 391, 455, 465, 470 naderwane. Rękopis znajdował się w bibliotece monasteru supraskiego do 1877 r., skąd trafił do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 r. manuskrypt został ewakuowany do Moskwy, gdzie znajduje się do dziś w Państwowym Muzeum Historycznym.

¹¹ Н. Д. Буднов, „Славянские Прологи”, *Методологическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*, выпуск I, Москва 1973, с. 274-296; *Славянские рукописи Афонских обителей* (сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова), под ред. А.Э.Н. Тахiosa, Фессалоники 1999, с. 164-165, 230-234; А. А. Турилов, *К истории Стишиного Пролога на Руси*, „Древняя Русь. Вопросы Мединистики”, nr. 1 (23), март 2006, с. 70-75; Г. Петков, *Стишият Пролог в старата българска, сръбска и руска литература XIV-XV в.*, „Археография, текстология и издание на проложни стихове”, Пловдив 2000, с. 143-190; 467-520.

¹² А. А. Турилов, *Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV- первой половины XVI в.; парадоксы истории и географии культурных связей*, „Славянский Альманах 2000”, Москва 2001, с. 247-248, 264; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καραϊώτης*, с. 12-13.

¹³ Ю. С. Самодурова, *Редакционная принадлежность бельского Стишиного пролога (на март-август) 1496 г.*, „Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы”, вып. 3, 2010, с. 255-264; М. В. Чистякова, *Текстологические особенности стишиного пролога ГИИМ, Увар. 56*, „Slavistica Vilniensis: Kalbotyra”, vol. LV(2), 2010, с. 46-62.

¹⁴ А. А. Турилов, *Южнославянские памятники в литературе и книжности...*, с. 256; *Рękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, opracował Antoni Mironowicz, Białystok 2014, s. 320.

¹⁵ А. А. Турилов, *Антоний Супрасльскый*, „Православная энциклопедия”, т. II, Москва 2001, с. 680; А. А. Турилов, *Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV - первой половины XVI в.: парадоксы истории и географико-культурных связей*, „Славянский альманах 2000”, Москва 2001, с. 275, прим. 81.

¹⁶ А. А. Турилов, *Житие преподобномученика Антония Супрасльского и славянские жития балканских новомучеников XVI в. (к постановке проблемы)*, „Hagiographia Slavica”, ed. Herausg. von J. Reinhart, Munchen-Berlin-Wien 2013, („Wiener Slavistischer Almanach. Sonderband”. Bd. 82), с. 265-273; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καραϊώτης*, [w:] Αντώνιος Αϊσίλιος Ταχιάος, *Αυτοσητή Αθλώνιτες νεομάρτυρες, Αγιορειτική βιβλιοθήκη*, Άγιον Όρος 2006, с. 11-49; Antoni i Marcin Mironowicz, *Św. Antoni Supraski*, Białystok 2014.

¹⁷ В. И. Григорович-Барский, *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Казань 1848; *тенже, Первое посещение Св. Афонской горы*, Санкт-Петербург 1884; *тенже, Второе посещение Святой горы*, Санкт-Петербург 1887; *тенже, Три древних сказания о Св. горе Афонской и краткое описание Св. Горы*, Москва 1895; А. Соловьев, *Св. Сава и Руси*, „Српски Ксеижевни Гласник. Нова серия”, т. XXXXIV, Београд 1935, № 3, с. 221–225; М. Н. Тихомиров, *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в.*, „Славянский сборник”, Москва 1947, с. 164, 170–171, 174, 181–183, 191, 193, 199–200; *Сава Хиландарац. Историја манастира Хиландара*, Београд 1997; Петр (Пиголь), игумен, *Преп. Григорий Синаит и его духовные преемники*, Москва 1999; *Осам векова Хиландара: историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд 2000; А. Фотич, *Света Гора и Хиландар у Османском царству, XV–XVII в.*, Београд 2000; Н. Н. Бантыш-Каменский, *Ресстры греческим делам Московского архива Коллегии иностранных дел*, Москва 2001.

z klasztorów athoskich na podstawie opowieści mnichów. Żywot ten był znany mnichom supraskim, albowiem wielu zakonników ze Świętej Góry Athos przebywało w prawosławnych ośrodkach monastycznych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dodanie do XV-wiecznego *Prologu* żywotu św. Antoniego Supraskiego wskazuje na to, że postać męczennika wśród mnichów budziła powszechny szacunek. Świętego supraskiego dołączono do grona świętych z poprzednich stuleci, którzy w swych krajach obdarzeni byli powszechnym kultem. Autor ostatecznej wersji kodeksu pragnął nadać nowemu męczennikowi rangę równą świętym czeskim, serbskim czy moskiewskim¹⁸.

Język tekstu żywotu św. Antoniego wskazuje na to, że został on napisany przez mnicha z ziem ruskich, który nie posiadał dobrego kunsztu literackiego. Autor dodatku do Kodeksu znajdował się pod wpływem piśmiennictwa bułgarskiego. Częste używanie samogłoski dźwięcznej и (ж) oznacza wyraźny wpływ języka bułgarskiego¹⁹. Na tej podstawie możemy stwierdzić, że pochodzący prawdopodobnie z Wołynia bądź Podlasia autor żywotu św. Antoniego Supraskiego albo przebywał na Świętej Górze Athos w bułgarskim monasterze ochrydzkim, albo oparł się na starszej bułgarskiej wersji zapisu hagiograficznego, która trafiła na ziemie ruskie. Występowanie rękopisów bułgarskich na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV i XVI stuleciu było zjawiskiem dość częstym. Niestety, nie posiadamy żadnego dowodu na istnienie wcześniejszego bułgarskiego oryginału żywotu świętego męczennika supraskiego. W tej sytuacji należy przyjąć, że jego anonimowy autor – Rusin sam przebywał w monasterze na Górze Athos, gdzie znajdowały się księgi napisane w języku bułgarskim i tam poznał losy Antoniego Supraskiego.

Bliższa wydaje się być inna wersja, że twórcą żywotu św. Antoniego był mnich supraski Arseniusz, który trafił do monasteru serbskiego w Chilandarze po 1536 r. W 1530 r. mnich supraski Arseniusz, były duchowny Aleksy, skopiował pracę św. Jana Klimaka *Лествица. Книга Лествица в полдестъ* znajdowała się w monasterze przed 1530 r. W wyniku powstałego konfliktu z archimandrytą Sergiuszem Kimbarem²⁰, hieronimich Arseniusz zabrał skopiowaną przez siebie pracę św. Jana Klimaka *Лествица* i udał się do serbskiego monasteru Chilandar na św. Górze Athos²¹.

¹⁸ Zupełnie nieuprawniony jest pogląd Anatola Turilowa, że kult jego nie był akceptowany przez Cerkiew z uwagi na fakt spalania ciała męczennika, co pozbawiało wiernych obiektu czci oraz z uwagi na dwuznaczny sens dobrowolnego męczeństwa, które w istocie było formą samobójstwa, potępianego przez Cerkiew. A. A. Турилов, *Житие преподобномученика Антония Супрасльскаго и славянские жития балканских новомучеников XVI в. (к постановке проблемы)*, s. 271.

¹⁹ E. Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*, Ленинград 1928, s. 174-175.

²⁰ A. Mironowicz, *Ewangelizacja „prostą mową” w XVI wieku*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. III, pod red. U. Pawluczuk, Białystok 2012, s. 9-18.

²¹ O supraskim pochodzeniu manuskryptu informuje nas zapis na jego 275 stronie. „В лето 7038 (1530), индикта 3, списана бысть книга Лествичникъ у монастыри обощь в обители Благовещениа пресвятыя Богородица и святого Иоанна Богослова иже на реци Супрасле, желаниемъ и рукою многогрешнаго инока Арсениа, бывшаго въ мирском житии Алексеа недостойнаго попа”. *Katalog biblioteki rękopisów monasteru serbskiego Chilandar*, nr 185; Д. Богданович, *Каталог кирил-*

ских рукописи монастыря Хиландара, Београд 1978, с. 104; *Славянские рукописи Афонских обителей*, составили: А. А. Турилов и Л. В. Мошкова, под редакцией А. Э. Н. Тахиоса, Фессалоники 1999, с. 127; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши XV-XIX вв.*, с. 61, 111, прыр. 36; Por.: *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, opracował Antoni Mironowicz, Białystok 2014, s. 73, 370-371.

Życie i męczeństwo św. Antoniego Supraskiego

Św. Antoni, jak informuje nas biograf, był Rusinem i otrzymał przy wstąpieniu do monasteru imię zakonne Onufry²². Według niektórych badaczy późniejszy męczennik był mieszkańcem Wołynia lub Rusi Halickiej²³. Jednakże jego powiązania z pierwszym ihumenem supraskim Pafnucym Sieheniem i rodziną Sieheniów sugerują, że św. Antoni pochodził z Podlasia, prawdopodobnie z Bielska. Z żywotu męczennika można wywnioskować, że wywodził się on z prawosławnej rodziny mieszczańskiej. Biograf podaje, że przysły mnich Onufry był dobrze wykształcony, poznał Pismo Święte „ѿ юности сѣго крѣпна приемъ влг(д)ть и божественнымъ наказавъ сѧ писменемъ”, (k. 478). Przytoczony fragment pozwala przypuszczać, że Onufry uczył się w młodości w szkole przycerkiewnej. W szkole tej litery, które poznawał, były uważane za święte, a teksty były czytane w Cerkwi.

Z tekstu żywotu męczennika wynika, że Onufry nie zawsze żył pobożnie, jak starano się wychowywać go w rodzinie. Znany był z nadmiernej pobudliwości, co doprowadziło go do zabójstwa człowieka. Jego wychowanie religijne było jednakże na tyle silne, że w duszy potępił swój postępek. Obudziły się w nim normy chrześcijańskiej moralności i poczucie głębokiej winy. Stan taki doprowadził Onufrego do szczerzej modlitwy, przemyślenia swego świeckiego życia, skruchy i chęci odbycia pokuty. Dążenie do oczyszczenia duszy i chęć naprawienia winy spowodowało, że młody Podlasianin zdecydował się odbyć pokutę przez całą resztę swego życia. „ѿсждоу же нѣкое раскаиѣ привѣпдаеть емоу тако велико, и сжщи(х) всѣ(х) ѿрекся, къ мирскимъ радовати сѧ рекъ, теплымъ привѣпдаеть бгоу покааніе(и)”, (k. 478).

Hagiograf podaje, że Onufry, będąc w takim stanie

свих рукописи монастыря Хиландара, Београд 1978, с. 104; Славянские рукописи Афонских обителей, составили: А. А. Турилов и Л. В. Мошкова, под редакцией А. Э. Н. Тахиоса, Фессалоники 1999, с. 127; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши XV-XIX вв.*, с. 61, 111, прыр. 36; Por.: *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych*, opracował Antoni Mironowicz, Białystok 2014, s. 73, 370-371.

²² A. A. Турилов, *Антоний Супрасльскій*, „Православная Энциклопедия”, т. II, Москва 2000, с. 680; J. Charkiewicz, *Św. Antoni Supraski*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, nr 3(184), 2005, s. 11; Por.: Wydanie okolicznościowe żywotu świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego, Supraśl 2007.

²³ A. A. Турилов, *Антоний Супрасльскій*, с. 680; *Ὁ νεομάρτυς Ἀντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 15.

ducha, zdecydował się pójść do Ojca Pafnucego, który był mężem błogosławionego życia i ihumenem założonego przez siebie monasteru supraskiego. „И кѣ Пафнѣтнѣю мѣжоу цѣннѣи притѣкъ, и (ж) на Соупраслѣ, тако зовемѣи рѣцѣ, въ имѣ пр(с)тыа вл(д)чца нашаа бѣа монастырь съставльшѣ, и ѿ не(р) въ ино(ч)скыа ввлек са.”, (k. 478). Młodzieniec został przyjęty do monasteru Zwiastowania NMP. Z przytoczonego fragmentu wynika, że wstąpił on do jeszcze budującego się nad rzeką Supraśl monasteru. Wzmianka ta pozwala na ustalenie roku przybycia Onufrego do monasteru. Z pewnością nastąpiło to po przeniesieniu monasteru z Gródka na uroczysko Suchy Hrud nad rzeką Supraśl. Przybycie do budującego się monasteru mogło nastąpić po 1508 r. Wobec panującego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego oficjalnego zakazu budowy cerkwi murowanych, wymagana była zgoda królewska na wzniesienie takiej świątyni. Ihumen Pafnucy Sieheń wstąpił z taką prośbą do króla na początku 1509 r. W połowie marca 1509 r. Zygmunt Stary wyraził zgodę na wybudowanie murowanej cerkwi²⁴. Dopiero po uzyskaniu takiej zgody można było przystąpić do zaplanowanej inwestycji. Rozpoczęto ją w październiku 1510 r. W 1509 r. i w pierwszych dziewięciu miesiącach roku następnego gromadzono materiały.

Ihumen Pafnucy Sieheń cieszył się powszechnym autorytetem z uwagi na swe pobożne życie oraz ogromne wysiłki poniesione przy założeniu i wybudowaniu monasteru. Patriarcha konstantynopolitański Joachim (1498-1502; 1504)²⁵ przesłał kłtorom monasteru: biskupowi smoleńskiemu Józefowi Sołtanowi i Aleksandrowi Chodkiewiczowi tomos, który dotarł do adresata w 1505 r. Tomos ustanawiał regułę monastyczną o ustroju cenobitycznym²⁶. Monaster supraski po 1505 r. został wyjęty spod jurysdykcji metropolity kijowskiego i podporządkowany bezpośrednio patriarsze. Status monasteru został potwierdzony na synodzie wileńskim w 1509 r. Przebywający na nim hieromnich Filip z Konstantynopola oraz ihumen supraski Pafnucy byli oficjalnymi reprezentantami patriarchy carogrodzkiej²⁷.

Monaster już wówczas był znanym prawosławnym ośrodkiem intelektualnym, posiadał bogate zbiory rękopisów²⁸, w tym najstarszy zabytek piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego *Минея четья* pochodzący z początków XI stulecia²⁹.

Do tego monasteru przybył Onufry. Opiekę duchową nad nim przejął znajomy mu lub jego rodzicom ihumen Pafnucy Sieheń. Onufry został przyjęty jako nowicjusz, odziany w rasę z prostego sukna. Po wstąpieniu do monasteru Onufry prowadził życie zgodnie z klasztornym typikonem³⁰, wzorowo uczęszczał na nabożeństwa i wypełniał poleceniami przełożonego. Typikon supraski był surowy i wprowadzał cenobityczne zasady życia wewnętrznego. Nawiązywał on do typikonów monasterów ze Świętej

²⁸ Николай (Далматов), *Супрасльскій Благовещенскій монастырь*, s. 54-61; Ф. Н. Добрянский, *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, s. XXVII-XXXIII; М. Грушевський, *Історія України Руси*, т. VI, Київ-Львів 1907, s. 338-340; А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами*, [w:] *Славяне в эпоху феодализма*, Москва 1978, s. 321-334; С. Ю. Темчин, *Сколько книг было в Супрасльском Благовещенском монастыре в 1532 году*, „Здабытки”, вып. 12, Мінск 2010, s. 68-75; tenże, *Рукописи Кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532-1557 гг.)*, „Кнуготыра”, т. LIV, Vilnius 2010, s. 173-180; E. Laucevičius, *XV – XVIII a. knygų įrašimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500-1532 гг.)*, [w:] *З dziejów monasteru supraskiego*, Supraśl-Białystok 2005, s. 117-140; Ю. А. Лабунцев, *Православная Академия Хокевичей и ее издания*, Минск 1996, s. 151-158; Л. Л. Шавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.*, Книжне собрание Супрасльского Благовещенского монастыря, Минск 1998; Л. Л. Шавинская, Ю. А. Лабунцев, *Литература белорусов Польши XV-XIX вв.*, Минск 2003; А. Мironowicz, *Biblioteka monasteru supraskiego w XVI wieku*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 36, Białystok 2011, s. 5-23; А. Миронович, *Библиотека Супрасльского монастыря в XVI веке*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. А. Miltenova, Sofia 2012, s. 309-329.

²⁹ „Книг великих в десять сборников 4, а пятый на паркграмене”. Л. Л. Шавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.*, s. 78, 127, прим. 4. „Kodeks supraski - najstarszy zabytek piśmiennictwa cyrylickiego został wydany w formie reprintu w Bułgarii. *Супрасльски или Ретков сборник*, Й. Заимов, увод и коментар на старобулгарски текст, М. Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст, т. I, София 1982, т. II, София 1983; Л. Стефова, *Супрасльски сборник*, [w:] *Кирило-Методиевска енциклопедия*, ред. Л. Грашева, т. III, София 2003, s. 776-784. Według najnowszych ustaleń rękopis ten powstał w połowie X wieku (941 r.) na terenie Bułgarii. G. Krustev, A. Boyadjiev, *On the Dating of Codex Suprasliensis*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. А. Miltenova, Sofia 2012, s. 17-23. Pogląd ten pozostaje jednakże w formie hipotezy badawczej i nie stanowi ostatecznych ustaleń. Por. również: С. Ю. Темчин, *О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV-XVI вв.*, [w:] *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского. Материалы международной научной конференции*, Москва 2006, s. 174-189; tenże, *Бытование древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XVI-XVII веках: новые данные*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. А. Miltenova, Sofia 2012, s. 195-215. А. Kaszlej, *Dzieje kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997, s. 22; А. Mironowicz, *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1(9), s. 1-3; E. Kierejczuk, *Kodeks supraski wśród zbiorów biblioteki monasteru supraskiego*. *Kilka hipotez w sprawie czasu przybycia Minieji Czetnej z XI wieku do Supraśla*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, pod red. U. Pawluczuk, vol. II, Białystok 2011, s. 141-150.

³⁰ Typikon, od greckiego słowa *typicon* – oznacza statuty redagowane przez przełożonego monasteru, w których ustalone są przepisy dotyczące życia wewnętrznego klasztoru i obowiązków mnichów.

²⁴ AP w Krakowie, AMCh, sygn. 36, nr 29; Николай (Далматов), *Супрасльскій Благовещенскій монастырь*, Санкт-Петербург 1892, s. 45; А. Белецкий, *Митрополитъ Юсифъ II Солтанъ и отношение его къ Супрасльскому монастырю*, Вильна 1899, s. 21; Модест (Стрельбицкий), *Супрасльскій Благовещенскій монастырь*, «Вестник Западной России», т. I, кн. 2, Вильно 1867, s. 75; Ф. Покровский, *Археологическая карта Гроденской губернии*, Вильна 1895, s. 72; *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich*, opr. А. Mironowicz, Białystok 2009, s. 55; А. Mironowicz, *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorów*, Supraśl 2013.

²⁵ G. Podskalsky, *Griechische Theologie In der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821): die Orthodoxy im Spannungsfeld der nachreformatischen Konfessionen des Westens*, München 1988, s. 398.

²⁶ *Документы относящиеся к истории православия в Западной Руси*, „Вестник Юго-Западной и Западной России”, Г. V, 1867, кн. I, т. I, отд. I, с. 1-5. Cenobium: klasztor lub skit, gdzie mnisi cenobicy prowadzą życie wspólnotowe, modląc się, jedząc i pracując razem. Cenobityczna forma życia por.: *Ὁ νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 20, przym. 14.

²⁷ Митрополит Макарий, *История Русской Церкви*, кн. V, Москва 1996, с. 100-101, 117; А. Mironowicz, *Sobory wileńskie 1509 i 1514 roku*, („Synody Cerkwi Prawosławnej w I Rzeczypospolitej”). „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. V, pod red. M. Kuczyńskiej i U. Pawluczuk, Białystok 2014, s. 71-82.

Góry Athos. Patriarcha upominał monasterium athoskie, ażeby prowadziły życie cenobityczne. W tym bowiem czasie dominowała na Górze Athos tendencja do anachorycznej formy życia zakonnego (w samotności)³¹.

*

Onufry, pragnąc odpokutować swe grzechy, powziął zamiar udania się do krajów „agarańskich”³², by umrzeć tam za Chrystusa. Mianem kraju agarańskiego (bisurmańskiego) określano wówczas Turcję i kraje bałkańskie okupowane przez Imperium Osmańskie. Na tym terenie wielu chrześcijan poniosło męczeńską śmierć z rąk Turków. Powstaje pytanie – skąd mnich Onufry wiedział o nowych męczennikach i sytuacji chrześcijan pod okupacją turecką? Wielkie Księstwo Litewskie utrzymywało liczne kontakty z krajami bałkańskimi, o czym świadczy duża liczba zabytków piśmiennictwa bułgarskiego i serbskiego na jego terenie z tego okresu³³. Monaster supraski utrzymywał bliskie więzi z athoskimi, serbskimi i bułgarskimi ośrodkami klasztornymi. Informację o prześladowaniu chrześcijan przez Turków Onufry mógł uzyskać od osób przybyłych z Bałkanów do monasterium supraskiego³⁴.

Onufry uznał, że najpełniej oczyści się ze swojego grzechu, jeżeli umrze za wiarę. Mnich znał też przypadek oczyszczenia z grzechu poprzez męczeństwo z 1347 r., kiedy to trzech ochrzczeni przez mnicha Nestora rycerze zostali zamordowani na rozkaz księcia litewskiego Olgierda³⁵. Męczeństwo świętych Antoniego, Jana i Eustachego

było powszechnie znane na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, w tym i w monasterze supraskim. Męczeństwo świętych wileńskich było znane na terenie Bizancjum. Na prośbę patriarchy carogrodzkiego Filoteusza Czerwonego (1354-1355, 1364-1376), przyszedł metropolita kijowski Cyprian przywiózł w 1374 r. fragmenty relikwii świętych wileńskich do Konstantynopola. Z polecenia patriarchy w Salonikach Michał Balsanovos (Μιχαήλ Βαλσαμώνος) napisał specjalny tekst do synaksarionu ku czci świętych wileńskich³⁶. Po upadku Cesarstwa Bizantyjskiego, staraniem metropolitów kijowskich, relikwie męczenników powróciły w końcu XV wieku z powrotem do Wilna a część w relikwiarzach zawieszona została na Ruś Moskiewską³⁷.

Tradycja męczeństwa za Chrystusa na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego była ciągle żywa. Można więc założyć, że Onufry, naśladując męczenników wileńskich, pragnął oddać życie za wiarę w ten sam sposób: z rąk rządzących, którzy nie byli prawosławnymi. W tym czasie Wielkie Księstwo Litewskie oficjalnie stało się krajem katolickim, ale nie było w nim takiego prześladowania prawosławnych, jak w państwach bałkańskich. Do monasterium supraskiego napływały informacje o kolejnych męczennikach, którzy zginęli z rąk Turków.

Onufry, ogarnięty wielkim zapałem, zwrócił się do przełożonego monasterium, ażeby ten pozwolił mu udać się do agarańskich krajów. „Мѣчнцтва(жѣ) привоход ... ю желаніе, приходи(т) и къ настоащомѣ просит ...[аг] аранскы(м) странахъ шествеі немощно в...щно.” (k. 478). Ihumen Pafnucy zabronił mnichowi opuszczenia monasterium i poradził mu, „aby wyczekiwał cierpliwie i w spokoju łaski Boga”. Po zdecydowanej odmowie przełożonego monasterium, Onufry prosił ihumena Pafnucego, aby mógł udać się na Świętą Górę Athos, by tam porozmawiać na temat swojego zamysłu z pobożnymi mnichami. Pafnucy Sieheń uświadomił sobie, że trudno będzie zatrzymać młodego i gorliwego mnicha, więc przyjął inne rozwiązanie. W tajemnicy przed ogółem braci zakonnej zaprosił on kilku starszych mnichów i podstrzygł Onufrego w wielką schimę, nadając mu imię Antoni. Równocześnie ihumen dał Antoniemu zgodę na wyjazd na Świętą Górę Athos

³¹ *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 23; K. Βλάχου, *Η χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, „Ἄθω χαί αἱ ἐν αὐτῇ μοναί χαί οἱ μοναχοί πάλαι τε χαί νῦν”, ἐν Βόλω 1903, s. 83-91.

³² Terminem tym nazywano kraje islamskie od Agar - służącej i nałożnicy Abrahama. Od niej miały pochodzić plemiona arabskie i tureckie. Agaranie - plemię koczownicze w Azji Mniejszej postrzegane jako „wrogowie Boga”. Z czasem nazwa potomków Agary i plemienia Agaranów została rozciągnięta na kraje tureckie i tatarskie lub zajęte przez Imperium Otomańskie.

³³ Я. Н. Шапов, *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*, Москва 1976, s. 54-64; А. И. Рогов, *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV-XVI вв.*, [w:] *Славянские литературы. VIII Международной съезд славистов, Загреб-Любляна, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации*, Москва 1978, s. 188, 190-194.

³⁴ А. Мironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leiman 1984; tenże, *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989; tenże, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991; tenże, *Tożsamość i tolerancja w rozumieniu prawosławnych zakonników supraskich w XVI wieku*, „Rocznik Teologiczny”, R. XL, z. 1-2, Warszawa 1998; tenże, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998; *Oddziaływanie kultury ruskiej na życie duchowe zakonników monasterium supraskiego w XVI wieku*, [w:] *Oblicza wschodu w kulturze polskiej*, pod red. G. Kotlarskiego i M. Figury, Poznań 1999, s. 405-414; tenże, *Literatura bizantyjska w Kościele prawosławnym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, „Търновска Книжовна Школа”, Търново и идеята за Християнска Универсализъм XII-XV век, т. IX, Велико Търново 2011, s. 692-704; tenże, *Związki monasterium supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku*, [w:] *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athos*, pod red. M. Kuczyńskiej, Gniezno 2009, s. 122-134.

³⁵ J. Meyendorff, *The Three Lithuanian Martyrs: Byzantium and Lithuania in the Fourteenth Century*, „Eikon und Logos. Beiträge zur Erforschung byzantinischer Kulturtraditionen”, Band 2, Halle 1981, s. 179-197; А. Мironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 77, 139.

³⁶ *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 25. Fr. Miklosich et Ios. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, Vindobonae 1860, s. 523-524; D. Baronas, *Trys Vilniaus Kankiniai. Gyvenimas ir Istorija*, s. 200-243; Д. Баронас, *По поводу литературной истории Мучения трех виленских мучеников*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne”, t. III, pod red. W. Stępnia-Minczewej, A. Naumowa, Kraków 2001, s. 78, 98; Б. Н. Флоря, Г. Шлевис, Я. Э. Зеленина, *Антоний, Иоанн и Евстафий*, „Православная энциклопедия”, т. XI, Москва 2001, s. 666-668. Synaksarion, synaksariusz (gr. *Συναξάριον*, od słowa *συναγειν* - zbierać razem) - księga, zawierająca krótkie życiorysy świętych na każdy dzień roku liturgicznego (w roku przejściowym).

³⁷ А. И. Рогов, *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV-XVI вв.*, s. 188-189; А. Мironowicz, *Święci w Kościele prawosławnym na Białorusi*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. I., *Historia i ludzkie losy*, pod red. E. Feliksiak i A. Мironowicza, Białystok 1996, s. 85-87; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 24-25; Н. Ф. Дробленкова (библиография), Г. М. Прохоров, *Киприан, митрополит Киевский и всея Руси*, „Словарь книжников и книжности Древней Руси”, вып. 2 (вторая половина XIV - XVI в.). ч. I: А-К / отв. ред. Д. С. Лихачев, Ленинград 1988, s. 465.

(„аѣтлскѣ Антонию налагае(т) скиноу. Сноуѣрѣа Антониенъ изиенивъ, къ ѡфоньскон же съѣ бл(с)вениемъ ѡпоуцаеть того горѣ”, k. 478v.). Mnich Antoni miał towarzyszyć zakonnikom z Athosu, którzy po pobycie w monasterze supraskim wracali do swych monasterów. Pafnucy nie chciał, ażeby Antoni, z zamiarem poniesienia męczeńskiej śmierci, wyjechał sam. Ihumen był przeciwny zamiarom Antoniego. Nie chciał też, by informacja o wyjeździe Antoniego była powszechnie znana, gdyż wielu mnichów mogło by pójść jego śladem. Zapewne ihumen znał rodzinę zakonnika i nie chciał, żeby cierpiała ona z powodu jego decyzji. Pafnucy był odpowiedzialny za Antoniego, albowiem to on przyjął go do monasteru i uczynił zakonnikiem. Taka interpretacja tłumaczy ciche postrzyżyny Antoniego w schimę.

W obrzędzie postrzyżyn Antoniego i wysłania go na Athos uczestniczyło niewielu mnichów. Biograf nazywa ich określeniem „бл҃гоговѣнни(х) инокъ ѡ монастырскы(х) стронитель призвавъ ѡтан”, (k. 478v.). Słowo „стронитель” w języku słowiańskim ma wiele znaczeń np. ekonom, dozorca, klucznik, opiekun³⁸. W tym wypadku termin ten i cała fraza odnosi się do rady starszych mnichów, którzy poufnie uczestniczyli w obrzędzie. W jej skład wchodziłi agoryci, którzy założyli monaster i utrzymywali bliskie kontakty z podobnymi ośrodkami na Świętej Górze Athos.

Antoni po otrzymaniu schimy i błogosławieństwa od ihumena Pafnucego udał się na Świętą Górę Athos. Biograf – autor żywotu męczennika – wskazuje, że Athos znajduje się na końcu Europy nad Morzem Egejskim³⁹. „Єсть же сѣа в конецъ Европы, къ Євгенскон лежима поучинѣ”, (k. 478v.)⁴⁰. Dla przybyłego z Supraśla mnicha Święta Góra Athos stanowiła ogród Bogurodzicy, miejsce modlitw i pokuty zakonników.

Po przybyciu na Górę Athos mnich Antoni przedstawił mieszkającym tam Ojcom zakonnym swój zamiar oddania życia za Chrystusa. Mnisi athoscy, podobnie jak uprzednio uczynił ihumen Pafnucy, odradzali mu taki rodzaj pokuty. Doświadczeni w życiu zakonnym Ojcowie poradzili schimnikowi, ażeby prowadził życie monastyczne zgodnie ze swym powołaniem w skromności, cierpliwości i pokucie. Według nich sam Bóg wezwie go do męczeństwa i dania świadectwa swej wiary, jeżeli przyjdzie odpowiednia chwila. Następnie Ojcowie poradzili Antoniemu, ażeby zamieszkał w wieży św. Sawy Serbskiego. „И ако нѣсть грѣ(х) побѣж(д)ае бл҃(с)ть бж҃ію смиреніемъ же и слезами и чищеніи готовою мл(с)ть бл҃гаго б҃а притр҃гнѣти поучаваю(т), и въ пирѣк ст҃го Савы Ср҃бьскаго жити оустрадио(т) Антоніа”, (k. 478v.).

³⁸ И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, Санкт-Петербург 1903, с. 552-554.

³⁹ Nazwa Europa nie była powszechnie stosowana w tekstach ruskich. Po raz pierwszy spotykamy ją w opowieści o wojnach z Konstantynopolem Nestora Iskandera z XV w. Por. Арх. Леонид (Кавелин), *Повесть о Царьграде (его основани и взятии Турками в 1453 году) Нестора Искандера XV века*, „Памятники древней письменности и искусства”, т. XI, Санкт-Петербург 1886, с. 2; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, с. 28.

⁴⁰ W żywocie używa się słowo „поучинѣ”, co w języku słowiańskim oznacza otwarte morze, a nie linię brzegową.

Miejsce po wieży św. Sawy Serbskiego w Karies (foto z pocz. XX w.)

Pojawia się problem: gdzie trafił mnich supraski na Świętej Górze Athos? W tym czasie znajdowały się tu trzy wieże św. Sawy Serbskiego. Pierwsza była wzniesiona w starym monasterze ruskim, tam gdzie przebywał św. Sawa podczas swego pierwszego pobytu na Athosie. Druga wieża znajdowała się w monasterze serbskim Chilandar, a trzecia w stolicy athoskiej republiki – Karies⁴¹. Według A. Turilowa mnich Antoni trafił do kielii⁴² w Karies, zwanej „Τυπικαρίο”, która miała swoją regułę i wieżę⁴³. Kielia ta została zbudowana przez św. Sawę, syna króla serbskiego Symeona Neumana (1167-1196), około 1199 r.⁴⁴ Po osiedleniu się św. Sawy w Chilandarze w 1197 r. mnich serbski, dwa lata później, opracował własny typikon, opierając się na regule św. Sawy Jerozolimskiego. Ten typikon obowiązywał w kielii w Karies. Nakładał on surowe zasady życia ascetycznego oparte na poście i modlitwie⁴⁵. Kielia i żyjący w niej mnisi cieszyli się dużym autorytetem w republice athoskiej, zwłaszcza w końcu XV i na początku XVI stulecia. Kielię traktowano jako osobny monaster, a mieszkająca w niej wspólno-

⁴¹ Αντώνιος Αμιλιος Ταχιάος, *Ένα άγιορειτικό μοναστήρι πού χάθηκε: Η παλαιά Μονή Ρωσικού, όπως την περιγράφει ὁ Βασίλειος Γρηγορόβιτς Μπάροχου*, „Αφιέρωμα ὀτῆ μνήμη τοῦ Σωτήρη Κίσιου”, Θεσσαλονίκη 2001, с. 619; С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997, с. 21-23; В. Кораћ, М. Ковачевић, *Манастир Хиландар. Конаци и утврђење*, Београд 2004, с. 58-62.

⁴² Kielia, od greckiego słowa *cellion*, oznacza odizolowany mały budynek z przylegającą kaplicą. Kielia była duchowo, administracyjnie i finansowo zależna od głównego monasteru, pomimo że przebywało w niej nieraz po kilkudziesięciu zakonników.

⁴³ А. А. Турилов, *Антоний Супрасльскый*, с. 680; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, с. 30.

⁴⁴ *Манастир Хиландар*, Београд 2000, с. 14-15; Пав. К. Χρήστο, *Το άγιον Ὅρος*, Αθήνα 1987, с. 107.

⁴⁵ *Karejski Typikon* jest jednym z najważniejszych dokumentów w historii religijnej literatury serbskiej. Na 115 wierszach św. Sawa opracował szczegółowe zasady modlitwy, postu i kultu liturgicznego, które miały być realizowane przez kelliote (mnich, który mieszka w kielii) w Karies. *Karejski Typikon* był wzorowany na starożytnych zasadach i modlitwach ascetów, którzy żyli na pustyniach w Egipcie, Synaju, Palestynie i Syrii. *Karejski Typikon* wyraził najbardziej podstawowe zrozumienie i przekonania dotyczące istoty ludzkiej. Podczas pobytu św. Sawy w celi w Karies miejsce to było nazywane „słup ortodoksji”. Trwała tu bez przerwy modlitwa oraz powstawały nowe hymny, pieśni i modlitwy ku chwale Boga w Trójcy Świętej. А. Е. Тахиаос, *Le monachisme serbe de Saint Sava et la tradition hésychaste athonite*. „Hilandarski sbornik”, vol. I, Београд 1966, с. 83-89; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, с. 91-102; А. Е. Тахиаос, *Улога светога Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој Гори*, „Међународни научни скуп Сава Немањић Свети Сава. Историја и предање. Децембар 1976”, Београд 1979, с. 85-89.

ta posiadała własnego przedstawiciela w zgromadzeniu agioryckim⁴⁶.

Do tego miejsca skierowali Ojcowie athoscy mnicha Antoniego, zalecając mu, by zamknął się w wieży św. Sawy i przestrzegał obowiązującego tam typikonu. Takie życie miało pomóc zakonnikowi supraskiemu w zbawieniu duszy. „И иже ѿ того оуставленнаго правила и дѣшепены(х) ѿнѣ(х) мѣтвѣ крѣпце дръжати са съвѣщаваю(т)”, (k. 478v.). Mnisi byli przekonani, że przestrzeganie surowej reguły i pozostawanie w ciągłej modlitwie skłoni schimnika Antoniego do odstąpienia od planu męczeństwa za wiarę. Antoni pozostał w wieży św. Sawy i surowo przestrzegał obowiązującej w niej reguły. Według jego hagiografa z pokorą przyjął taką formę życia i ze łzami oddawał się modlitwie. Jego pobożność była wzorem dla innych przebywających w kielii mnichów. „Он же блгоуому нгоу выю по(д)кло(н), и въ мѣтвеноуоу враздоу слезноуѣ, сѣе пшеницѣ. И паче злата и неповорины(х) шлемовѣ санире(н)а и любви стегноуѣса врѣжжи съпротивѣ невидимоуѣ ставѣ мѣтлю”. (f.478v-479).

Po kilku latach pobytu Antoniego na Athosie do kielii św. Sawy dotarły informacje o męczeństwie Jana, który pochodził, według biografa świętego, z serbskiego miasteczka w prowincji macedońskiej okupowanej przez Turków. „Тогда же оуко тогда иже всакии слоу(х) оудивляющи хрѣбраго Іуанна постизаетъ подвижи. Юноша вѣше съ ѿ влгорѣ(д)нѣши(х), иже в Македоннѣ сръбскаго града, и ѿ агаранѣ гатѣ вывѣ, и Ха ѿврѣниса поноуѣж(д)ень. И многа неоудовѣсътрьпима въ единодесети(х) м(с)цоуѣхъ подѣемѣ томиленѣ, и доврѣмѣ исповѣданѣемъ скончавѣ теченѣ”, (k. 479). W żywocie św. Antoniego podano, że młodzieniec Jan nie chciał wyrzec się wiary w Chrystusa i za to został doświadczony jedenastomiesięcznym męczeństwem, a potem go zabito.

Wydarzenie to posiada istotne znaczenie w poznaniu biografii męczennika supraskiego. Jeżeli mnich Antoni opuścił Supraśl przed 1510 r., przed śmiercią ihumena Pafucego, to przybył on na Świętą Górę Athos na początku drugiego dziesięciolecia XVI w. W takiej sytuacji męczeństwo Jana musiało się dokonać po 1510 r. Tymczasem postać męczennika Jana jest bardzo zagadkowa. Według A. Turiłowa św. Jan pochodził on z greckiego miasta Serres. Początkowo badacz ten napisał, że żaden Jan z Serres nie występuje w źródłach hagiograficznych⁴⁷, ale później w innej publikacji wskazał, że święty o takim imieniu i przydomku znany był na Bałkanach⁴⁸. A. Turiłow w 2002 roku odnalazł w rękopisie serbskiego zbornika w Naukowej Bibliotece im. M. Gorkiego w Odessie żywot Jana z Serres, według którego Jan miał ponieść śmierć męczeńską 12

maja 1507 roku⁴⁹. Na tej podstawie Turiłow wysunął teorię, że święty Antoni przybył na św. Górę Athos przed 1507 r. a jego śmierć nastąpiła 17 lutego 1508 r. Na pierwszy rzut oka pogląd ten może wydawać się za wiarygodny: mnich Onufry mógł być podstrzyżony jeszcze w Gródku na początku XVI wieku, jako schimnik Antoni wraz z innymi zakonnikami athoskimi udać się na Athos przed 1507 r. i rzeczywiście ponieść śmierć w 1508 r. na wieść o męczeństwie młodzieńca Jana pochodzącego z serbskiego miasta w Macedonii. Za tym miałyby też świadczyć jego głębokie pragnienie oddania życia za wiarę.

Nie rozstrzygając ostatecznie o dacie męczeństwa św. Antoniego Supraskiego nie wydaje mi się, że taka chronologia wydarzeń miała miejsce. Anatol Turiłow nie wziął pod uwagę faktu, że monaster supraski na nowym miejscu zaczął funkcjonować dopiero od 1507 r. a mnich Onufry wstąpił do niego, kiedy był w budowie. Z tego powodu opuszczenie monasteru supraskiego przez schimnika Antoniego, jego podróż do św. Góry Athos, pobyt w celi św. Sawy Serbskiego musiała mu zająć co najmniej dwa lub trzy lata. Odnalezienie przez A. Turiłowa nowego żywotu Jana z Serres ma ważne znaczenie, ale nie zmienia to faktu, że Antoni Supraski podjął swoją decyzję o męczeństwie na wieść o śmierci innej postaci po 1510 r.

Z początku XVI wieku znane były, oprócz Jana z Serres, imiona kilku innych męczenników zamordowanych przez Turków: Malachiasza (1500), Jerzego z Serbii (11 lutego 1515 r.), mnicha Jakuba z Kastorii z jego uczniami, diakona Jakuba i mnicha Dionizego (1519)⁵⁰.

Św. Jerzy z Kratowa

O męczeństwie którego z nich dowiedział się Antoni? Odrzucając ze względów chronologicznych Malachiasza, możemy brać pod uwagę jedynie męczennika Jerzego i mnicha Jakuba z Kastorii. Ten ostatni jednak nie był Ser-

⁴⁶ Ten przywilej opierał się na sfałszowanym liście patriarchy Antoniego z 1392 r. i tomisie cesarza Manuela Paleologa z 1394 r. Oba dokumenty zostały potwierdzone w 1498 r. przez patriarchę Joachima i w ten sposób uzyskały swoją ważność. A. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV-XVII век*, Београд 2000, s. 266-267; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 31.

⁴⁷ A. A. Турилов, *Антоний Супрасльскій*, s. 680.

⁴⁸ O. В. Лосева, *Первые новомученики «автоклиты»: греческие и славянские монахи-святогорцы*, „Афон и славянский мир”. вып. I, Святая Гора 2014, s. 31-32; A. A. Турилов, *Иоанн Серрскій*, „Православная энциклопедия”, т. XXIV, Москва 2010, s. 608.

⁴⁹ A. A. Турилов, *Житие преподобномученика Антония Супрасльскаго и славянские жития балканских новомучеников XVI в. (к постановке проблемы)*, „Hagiographia Slavica”, ed. Herausg. von J. Reinhart, Munchen-Berlin-Wien 2013, („Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband”. Bd. 82), s. 269-270

⁵⁰ *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 34.

bem, a w dodatku Jakub z Kastorii był mnichem, o czym z pewnością napisałby biograf św. Antoniego. W tej sytuacji pozostaje jedynie osoba Jerzego z Kratowa⁵¹, miasta macedońskiego uznawanego wówczas za serbskie. Kratowo było położone na wschód od Skopie i znane z bogatych kopalń. Św. Jerzy był obdarzony powszechnym kultem wśród mieszkańców tej prowincji, pomimo że poniósł on śmierć męczeńską w Sofii⁵².

W żywocie św. Antoniego znajdujemy wiele nieścisłości odnośnie męczeństwa św. Jerzego. Jego autor pomylił imię serbskiego męczennika, zamieniając imię Jana z Serres z Jerzym z Kratowa, którego śmierć miała przypaść na 11 lutego 1515 roku. O jedenastomiesięcznym męczeństwie młodzieńca Jerzego nie znajdujemy potwierdzenia w jego biografii. Analizując uważnie życie św. Jerzego, od schwytania przez Turków do śmierci, możemy założyć, że jego męczeństwo trwało 11 dni, a nie miesięcy. Prawdziwe są informacje odnośnie rodziców św. Jerzego: Dymitra i Sary, ale nie znajdujemy informacji odnośnie ich stanu społecznego i zawodu. Sara i Dymitr z Kratowa nie byli złotnikami. Według A. Tachiaosa autor życiorysu św. Antoniego pomylił ten fragment żywotu św. Jerzego z danymi odnoszącymi się do zakonnika supraskiego. Według niego informacje dotyczące dobrego wykształcenia męczennika w młodości i bogatych rodziców, którzy pragnęli uczyć go sztuki złotniczej, dotyczą nie tyle Jerzego co Antoniego⁵³. Ten pogląd greckiego badacza nie znajduje uzasadnienia, albowiem w żywocie św. Jerzego wyraźnie wspomina się, że rodzice wysłali go do Sofii, „aby poznał kunszt złotniczy i biegle wyuczył się rzemiosła”⁵⁴. Ta informacja nie uzupełnia nam wiedzy o pochodzeniu św. Antoniego, który, jak się wydaje, pochodził z bogatej mieszczańskiej rodziny, ale nie ma żadnych danych, ażeby potwierdzić przynależność rodziców do cechu złotników⁵⁵.

Historia męczeństwa św. Jerzego włączona została do żywotu św. Antoniego Supraskiego. Autor pierwszej wersji żywota mógł popełnić wiele błędów, myląc fakty męczenników z początków XVI w. Wynikały one albo z błędnego odczytania starszego pierwowzoru, albo z niedokładnego poznania przekazu ustnego. Bardziej prawdopodobna wydaje się druga teza, mówiąca o tym, że autor żywotu św. Antoniego oparł się na słownym opowiadaniu o św. Je-

rzy, a nie na spisany źródle. Jeżeli uznamy, że autorem żywota był pochodzący z monasteru supraskiego Arseniusz to przeplatanie faktów z biografii obu męczenników można uznać za w pełni realną. Męczeństwo św. Jerzego przyćmiło wcześniejsze męczeństwo Jana z Serres i może dlatego było w drugiej połowie lat trzydziestych XVI wieku bardziej znane wśród mnichów athoskich. Księga o męczeństwie św. Jerzego została napisana przez ks. Peio (Πειο) między 1516 a 1539 r.⁵⁶

Męczeństwo młodzieńca Jerzego musiało się dokonać podczas pobytu mnicha Antoniego w wieży św. Sawy. Informacja o tym dotarła do kielii poprzez pielgrzymów albo mnichów serbskich lub bułgarskich. Mnich Antoni słysząc o męczeńskiej śmierci młodzieńca Jerzego, zamęczonego przez Turków, podjął decyzję pójścia jego śladami. Przekaz o Jerzym zakonnik supraski uznał za dany mu znak Boży, ażeby mógł wykonać swój pierwotny zamiysł – umrzeć za wiarę chrześcijańską. W tym celu mnich pozostawił kielię, opuścił Świętą Górę Athos i udał się do Salonik, do jednej z najstarszych cerkwi – Acheiropoietos z V w. „Проче же не оудръжжиль вываеть Антоние, и многое нѣкое въ дѣши распаление приемле(т). И втораго себѣ положъ добры(х) иже въ твари ч(с)тнаго же телеси и крове гѣ нашего Ів(с) Хѣ причестникъ бывъ, Солоуцнскыи авіе постизаеть гра(д). И въ иже ѿ агаранъ възатоуіо бѣгородичноу црѣквѣ вше(д), и агаранъ събранны(х) и бѣгомръзкое покладаніе сътворюущихъ укретъ”, (k. 479). Cerkiew ta została zajęta przez Turków i w 1430 r. przerobiona przez sułtana Murata II (1421-1451) na meczet. Murat II polecił na jednej z kolumn cerkiewnych wyrzeźbić napis upamiętniający zwycięstwo przez niego miasta⁵⁷.

Po przybyciu do Salonik schimnik Antoni wszedł do cerkwi Bogurodzicy Acheiropoietos w czasie, kiedy Turcy sprawowali muzułmańskie obrzędy. Prawdopodobnie był to piątek, albowiem w tym dniu muzułmanie zbierali się na nabożeństwa. W czasie muzułmańskiego nabożeństwa Antoni Supraski zaczął się modlić, wykonał znak krzyża i stanął na kolanach. „ч(с)тнаго кр(с)та знаменіе твора, прѣкланла же колѣнкѣ молашеса намносѣк”, (k. 479). Taką postawę mnicha muzułmanie uznali za obrazę ich religii, schwytali Antoniego i poddali torturom. Zakonnik został zamknięty w więzieniu, pozbawiony pożywienia i picia. „Его же агаране елише, рханам и плесницамі оуттомлають надлъсѣ, та(ж) крѣпцѣ свѣзавше, епархоу предавають гра(д)скомоу. Баше(ж) сеи моу(ж) ѡ зловѣсноуіоиса прелести оукасенъ, и прѣвѣ оубо вивѣ мѣна, въ темници затвораетъ, въ неи же і оубо сътворивѣ дѣни, ничтоже въкоусневѣ”, (k. 479).

Biograf świętego męczennika używa greckiego terminu „επαρχ¹”, co oznacza według terminologii bizantyjskiej

⁵¹ П. Дикенов, *Софийски книжовници праз XVI век*, София 1939, с. 58-74; Д. Богдановић, *Житије Георгија Кратовца*, „Зборник историје књижевности”, књ. 10, (1976), с. 203-267; *Мъчение на Георги Нови Софийски от Поп Пејо*, „Старабългарска литература”, т. IV. Ред. Кл. Иванова, София 1986, с. 291-308, 608-611; N. M. Vaporis, *Witnesses for Christ. Orthodox Christian Neomartyrs of the Ottoman Period 1437-1860*, Crestwood, New York 2000, s. 45-57.

⁵² *Историја српског народа*. Друга књига. Доба борби за очување и обнову државе, Београд 1982, с. 23, 105, 498-499; А. А. Турилов, Хр. Темелски, *Георгиј Новый Кратовский*, „Православная энциклопедия” т. XI, Москва 2006.

⁵³ *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ο Καρεώτης*, s. 35.

⁵⁴ *Żywot świętego Georgiego Nowego*, [w:] *Siedem niebios i ziemia. Antologia dawnej prozy bułgarskiej*. Wybór, przekład i wstęp T. Dąbek-Wirgowa, Warszawa 1983, s. 226.

⁵⁵ Cech taki był w Bielsku na Podlasiu. A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. VI, cz. III, *Polska XVI wieku*, „Źródła dziejowe”, t. XVII, cz. 3, Warszawa 1910, s. 174.

⁵⁶ П. Дикенов, *Софийски книжовници праз XVI век*, с. 81-83; *Siedem niebios i ziemia*, s. 226.

⁵⁷ А. Βαχαλοπουλος, *Ιστορία της Μαχεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, s. 90-91; Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίχης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, „Εταιρεία Μαχεδονικών Σπουδών – Μαχεδονική Βιβλιοθήκη” άρ. 61, Θεσσαλονίκη 1983, s. 32-33; H. W. Lowry, *Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478*, Διπτυχα, Β. Αθήναι 1980-1981, s. 254-292; *Ο νεομάρτυς Αντώνιος ο Καρεώτης*, s. 36.

namiestnika prowincji. Termin ten był znany wśród Słowian w tekstach greckich⁵⁸. Określano nim również sędziego. W tym konkretnym przypadku, według A. Tachiaosa, mowa jest o paszy – zarządcy miasta. Według żywotu świętego to pasza polecił zamknąć Antoniego w więzieniu i pozostawić go bez jedzenia przez dziesięć dni. Później kazał przyprowadzić mnicha przed oblicze sądu, by tam wyrzekł się on wiary chrześcijańskiej. Turcy uważali, że Antoni porzuci prawosławie, jak to uczyniło wielu ówczesnych mieszkańców Salonik. Osoby te, przyjmując islam, pragnęły ratować swe życie lub utrzymać swoją dotychczasową pozycję społeczną⁵⁹. Tymczasem na przesłuchaniu mnich supraski odmówił przejścia na islam, potwierdził swą wiarę w jedyne Boga i w ostrej formie potępił prześladowanie chrześcijan. Według żywota nazwał paszę „brudnym psem” i „dziedzicem wiecznego ognia”. „Покивае(ж) м(ч)нкъ главож, насмѣвааше(с) многомъ безжмию его, и не бѣоуго(д)ника, но бѣопротивника того нарицааше. Не оугож(д)аеми во бѣвае(т) въ оубиени члч(с)кыми и кровопролитие(м), но мл(с)тнани и вѣрою правою, тако единъ бѣ и едина вѣра, и(ж) въ гд̄ нашего Іу(с) Хд̄. И не стѣно па(ч) пещь еси гнилыи и наслѣ(д)ни(к)и гннѣ вѣчнаго”, (k. 479v.) Antoni, jako Rusin, nie znał języka tureckiego i z pewnością jego rozmowa z paszą i sędzią odbywała się w obecności tłumacza.

Pasza domagał się od sędziego, aby ten skazał Antoniego na śmierć poprzez spalenie. Ten jednak nie wydał wyroku i odesłał mnicha do wyższego sędziego. W tym czasie w Imperium Osmańskim niższy sędzia „kadis asker”, gdy miał wątpliwości w sprawie wyroku, odsyłał podsądnego do wyższego sędziego „kadisa”⁶⁰. Kadis ponownie chciał zmusić Antoniego do wyrzeczenia się wiary chrześcijańskiej. Ten nie tylko tego nie uczynił, ale swymi gestami pokazał paszy i sędziemu, że pójdą do wiecznego ognia. W reakcji na gesty supraskiego zakonnika sędzia polecił spalić ciało mnicha, a popiół rozrzucić w powietrzu. W ten sposób Turcy chcieli uniknąć sytuacji, w której ciało Antoniego mogło się stać obiektem kultu wśród chrześcijan⁶¹. „И толико съ(ж)гоша его, тако и пепе(л) на воздъж(х) развѣати, да не возма(т) хр(с)тиане останки телесе е(г)”, (k. 479v.) Kara spalenia była powszechnie stosowana wobec chrześcijańskich męczenników tej epoki.

Dokładną datę męczeństwa św. Antoniego można ustalić na podstawie danych pośrednich. Według wiarygodnego żywotu św. Jerzego z Kratowa można przyjąć, że śmierć Antoniego, mnicha supraskiego, nastąpiła po 1 (11)

lutym 1515 r. Zanim dotarła do Karies wieść o męczeństwie młodzieńca serbskiego minęło wiele miesięcy. Logiczne jest więc wyznaczenie daty śmierci Antoniego według kalendarze juliańskiego na dzień 4 (14) lutego 1516 r. Ta data dzienna została wstawiona do wierszowanego *Prologu*. Zapewne autor żywotu świętego wiedział, kiedy nastąpiło męczeństwo mnicha. Tę datę dzienną czcili mnisi suprascy, wpisując św. Antoniego do wykazu świętych na miesiąc luty. Dzień 4 lutego z 1516 r. według kalendarza juliańskiego obecnie odpowiada dacie 17 lutego według kalendarza gregoriańskiego. Z tego powodu dzień 17 luty został przyjęty jako dzień pamięci św. Antoniego w Cerkwi prawosławnej.

Tekst żywotu św. Antoniego Supraskiego

w wersji oryginalnej spisany w latach 1540-1541⁶².

Въ тои же днь стѣо мчнка Янтониа новаго.

Стн(х).

Хбѣи любви ра(ж)дег Янтоние вгнѣ(м), чувственаго
жежения не оустраши сѣ вгнѣ. Прохлаж(д)ение
нѣ(с)ное приемь Янтоние въ четвертын.

Ген роусинъ вѣше родомъ, хр(с)тианъ родителю снѣ, ѿ юности свѣо крнѣи приемъ влг(д)ать и вожественимъ наказав сѣ писменемъ. Соугово и въ воуести юность провож(д)ае, нѣкогда же и оубинство сътвори. Сѣждоу же нѣкоже раскаание привѣпадаеть емоу тако велико, и сжши(х) вѣк(х) ѿрека, къ мирскимъ радovati сѣ рекъ, теплымъ привѣгаеть бѣоу покаание(м). И къ Пафнѣтнѣ⁶³ мѣжоу сѣннѣ притекъ, и(ж) на Соупраслѣ, тако зовеми рець, въ има пр(с)тыя вл(д)ца наша бѣца монастырь съставльшъ, и ѿ не(г) въ ино(ч)скыя ввлек сѣ. И превывааше жрѣтвоу живоу послушание(м) бѣи ... [п]риноса, слезами же и мѣтвали бѣга ѡм(с)лт[и] ... штеждоу(ж) разгарает сѣ дхѣ[м] множае и в оубин[с] ... плещеть сѣланѣ. Мчнчества(же) привоход ... ю желание, приходи(т) и къ настоащомъ просит ... [аг] арапскы(м) странама шествие немощно в...щно. Глааше, грѣха съвершениѣ

(f. 478v.)

очистити сѣ, аще не Хд̄ бѣ истинна проповедавь, и в имени его оубыени вждоу. Възвранаше же настоа пре(д)речении онѣ Пафнѣтнѣ, и непобеж(д)аеми бѣгость вжѣо кротце трѣпѣти поучааше, да некако множанши(х) взыскаше и сжши(х) въ роукѣ погжвилнѣ. Да ако неоудржкана зраще оучнка и множае дхѣомъ распалаема, и къ Яфонѣтскон горѣ шествие просаша, и тамошни(х) ѿць вѣждованѣа жалающа, нѣкыи(х) оубо

⁵⁸ Αίχ. Χριστοφιλοπούλου, *Τὸ πολίτευμα καὶ οἱ Θεσμοὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 324-1204. Κράτος-διοίκηση, Οἰκονομία-χρῆματα*, Ἀθήνα 2004, s. 52, 105-106, 227-228; *Ὁ νεομάρτυς Ἀντώνιος ὁ Καρεώτης*, s. 39.

⁵⁹ Α. Βαχαλοπούλου, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833*, s. 94-98; Β. Δημητριάδης, *Ὁ Καπυπῆτες καὶ οἱ χριστιανοὶ χῆτοιχοι τῆς Θεσσαλονίχης γύρω στὰ 1525*, Μακεδονία 19 (1979), s. 328-376; Н. Тодоров, *Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие*, София 1972, с. 42-49.

⁶⁰ Н. Inalcik, *The Rise of the Ottoman Empire*, [in:] *A. History of the Ottoman Empire to 1730*, ed. М. А. Cook, Cambridge University Press 1976, s. 46-47; Н. Тодоров, *Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие*, с. 101-102.

⁶¹ *Ὁ νεομάρτυς Ἀντώνιος ὁ Καρεώτης*, с. 41.

⁶² *Prologion Wierszowy*, Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie, kol. A. S. Uvarova № 56-1, k. 478-479v.

⁶³ Na marginesie XVI – wieczny dopisek „ἡγουμεν σн Соупрако”.

бл҃гоговѣнныи(х) инокъ ѿ монастырскы(х) строитель
призываетъ штай, аг҃лскѣ Антонию налагае(т) скиноу.
Сноуфриа Антониемъ изменивъ, къ Яфоньскои же съ
бл(с)вениемъ ѿпоушаетъ того горѣ. Есть же сѧ в конецъ
Европи, къ Египетскои лежила поучинѣ. Сѧ наречена ѿ б҃цы
въ жреви, и многы(х) покаанно ключима. Са же Антоние
достигнь и талишнн(и) ѿцель помыслъ ѿкрывъ, ѿ
оустръмленна възвраненъ бывае(т), да некакъ въ горша
въпаднеть. И ако несть грѣх(х) повѣж(д)ае бл҃г(с)тъ
б҃жю смиреніемъ же и слезами и чишениемъ готовою м(с)
тъ бл҃гаго бѧ притр҃гнѣти поучаваю(т), и въ пирзѣ ст҃го
Савы Египетскаго жити оустраю(т) Антониа. И и(ж) ѿ
того оуставленнаго правила дѣшепсны(х) шнѣ(х) мѣтвь
крѣпце дръжати сѧ съвѣщаваю(т). Сн же бл҃гому игоу
влю по(д)кло(н), и въ мѣтвеною враздоу слезноу, сѣе
пшеницѣ

(f.479).

И паче злата и непоборимы(х) шлемовъ смире(н)а и любве
стегноуеся вр҃жжнн съпротивъ невидимому ставъ мѣтлю.

Тогда же оубо тогда иже всаки слоу(х) оудивляющи
храбраго Іуанна постизаетъ подвизи. Юноша баше съ ѿ
бл҃гору(д)нѣиши(х), иже в Македонии сръвскаго града, и ѿ
агаранъ ятъ бывъ, и Ха ѿвершиса поноу(ж)д)ень. И многа
неоудобьсътрьпима въ единодесети(х) м(с)цоухъ подѣмь
толмения, и добрымъ исповѣданіемъ скончавъ теченіе.

Проче же неоудръжимъ бывае(т) Антоние, и многое
некое въ дѣши распаленіе пріемле(т). И втораго севѣ положъ
добры(х) иже въ твари ч(с)тнаго же телеси и крове гѧ
нашего Іу(с) Ха причестникъ бывъ, Солоуенскыи акіе
постизаетъ гра(д). И въ иже ѿ агаранъ въззатоуо б҃городич
ноу цр҃квь вше(д), и агаранъ събранны(х) и б҃гомръзкое
покладаніе сътворяющи хъ ввереть, ч(с)тнаго кр(с)та
знаменіе твора, прѣкланна же колѣнкѣ молашесѧ намнозѣ.
Его же агаране ешше, пханни и плесницями оутомлаютъ
надлѣзѣ, та(ж) крѣпце свѣзавше, епархоу предавають
гра(д)скомоу. Баше(ж) сѧи моу(ж) ѿ злобѣсноуиоиса
прелести оужасенъ, и прѣвѣе оубо вивъ мѣнка, въ темници
затвораетъ, въ неи же і оубо сътворивъ дѣни, ничтоже
въкоуенвѣ. Еже злобѣсныи шнѣ оуслышавъ епархъ, въ
оудивленіи бысть, и на сѧдиши пре(д)етавляетъ м[ч]нѣка.
Словесы

(f. 479v)

покѣшасѧ прѣложити довла(г) и мно(г) оубо на бл҃гоч(с)
тивоуа вѣра халивъ, и славное смотри(н)е гѧ нашего Іу(с)
Ха потещавъ. Мѣнкъ же пакы съпротивнѣ Ха бѧ истинна,
преже вѣкъ рожденна ѿ оца и соудно живымъ и мртвымъ
исповѣдаше, и вѣра, я(ж) в ртого едина проповѣдана,
того(ж) ѿвергшасѧ огнь вжидае(т) нежгасимыи. Хвалаше
же сѧ епархъ и б҃гооугодна и сѧ себе гл҃аше. Некогда бо

рече съ трими тысящами вои гѧ тысящъ вр҃жженосны(х)
поби(х). Покивае(ж) м(ч)нкъ главож, насмѣвааше(с)
многомѣ безжмю его, и не б҃гоу(д)ника, но б҃гопротивника
того нарицааше. Не оубо(ж)ае(т) во бывае(т) въ оубени
чл(с)кыми и кровопролитіе(и), но м(с)тнами и вѣрою
правою, яко единъ б҃г и едина вѣра, и(ж) въ гѧ нашего
Іу(с) Ха. И не ст҃но па(ч) пестъ еси гнилыи и наслѣ(д)
ни(к) шгна вѣчнаго. Сѣждоу(ж) гнѣво(м) ѿ(в)я(т) вивъ
епархъ и яко(ж) некии звѣрѣ нежкротимы рыкнѣ(в), къ
законѣ сѧди ѿсылае(т), е(ж) преда(т)и его на сож(ж)
еніе. Сѣ(д)и(ж) испыта(в), не повинна е(г) смрти сѧди(в),
ко епархъ пакы посылае(т). С(н)же гнѣво(м) ѿ жкоризне
содръжи(м), понѣж(д)аа(ш) ѿвр(ѣ)щи(с) Ха м(ч)нка и
тѣ(х) слоу(ж)ню по(д)клонити(с). Непоколебима(ж) сѧ(г)
видѣ(в), предавае(т) на со(ж)женіе. Дръжаж(ж) е(г) неци
ѿ законни(к) агарански(х), вла(з)ными словес(с) прещаю(ш),
шнѣ(ж) не внима(ш) словесе(м) и(х), но на шгнѣ тѣшае(с).
Та(ж) сли(н) исполни(в) оуста и въ шбра(з) дръжаща(г) и
пашнѣ, шнѣ(ж), палицю желѣзноу въ гла(в)у оудари(в),
посрѣ(д) шгна паднѣти сътвори м(ч)нка. И толико съ(ж)
гоша его, яко и пепе(л) на въздѣ(х) развѣати, да не
возма(т) хр(с)тиане останкы телесе е(г):

Karty, na których został spisany żywot św. Antoniego
Supraskiego (k. 478-479v) uległy częściowemu zniszczeniu.
W wydaniu żywotu luki znajdujące się w tekście zostały
zaznaczone ciągłymi kropkami. W słowiańskim pierw-
wzorze opuszczone litery są zaznaczone w kwadratowych
nawiasach, a dopiski nad tekstem są umieszczone w nawia-
sach zwykłych.

Тропарь прп. Антонию Супрасльскому

Глас 1, подобен: Пустынный житель

Вобители Супрасльстей яко солнце воссиял еси, и
горы Афонския покаяния ради достигл еси, же-
стокая мучения претерпел си, Антоние отче наш, сего
ради изливаеши благодать, всем с верою зывающим:
слава давшему ти крепость, слава венчавшему тя, сла-
ва подающему тобою, грехов оставление.

Кондак прп. Антонию Супрасльскому

Глас 3, подобен

Дева днесь Стратотерпца добляго, покаяния образ,
восхвалим вернии, Антония преподобного, той бо
есть заступник изрядный и благодатный, всем святым
на небесех сожителъ дивный, изливающий присно
неоскудныя щедроты, к нему притекающим.

Tropar i kondak
ku czci św. Antoniego Supraskiego
opracował Marcin Abijski

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 36, nr 29.
 Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Oddział Rękopisów, f. 19, nr 100.
 Biblioteka Naukowa Uniwersytetu Wileńskiego, Oddział Rękopisów, F 58-7, B 1993.
 Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie, kol. A. S. Uvarova № 56-1.

Źródła drukowane

- Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*, т. IX, Вильна, 1870.
 Добрянский Ф. Н., *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских*, Вильна 1882.
Документы относящиеся к истории православия в Западной Руси, „Вестник Юго-Западной и Западной России”, Г. V, 1867, кн. 1, т. I, отд. 1.
 Jabłonowski A., *Podlasie*, т. VI, cz. III, *Polska XVI wieku*, „Źródła dziejowe”, т. XVII, cz. 3, Warszawa 1910.
Мъчение на Георги Нови Софийски от Поп Пейо, „Старабългарска литература”, т. IV. Ред. Кл. Иванова, София 1986.
Описание Рукописного отделения Библиотеки Императорской академии наук. I. Рукописи, т. I: (I. Книги священного писания и II. Книги богослужебныя) / сост. В. И. Сперанский и Ф. И. Покровский, Санкт-Петербург 1904.
Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych, opr. A. Mironowicz, Białystok 2014.
Славянские рукописи Афонских обителей (сост. А. А. Турилов и Л. В. Мошкова), под ред. А. Э. Н. Тахиоса, Фессалоники 1999.
Супрасълски или Ретков сборник, Й. Заимов, увод и коментар на старобългарски текст, М. Капалдо, подбор и коментар на гръцкия текст, т. I, София 1982, т. II, София 1983.
Summariusz dokumentów do dóbr supraskich, opr. A. Mironowicz, Białystok 2009.
Źywot świętego Georgiego Nowego, [w:] *Siedem niebios i ziemia. Antologia dawnej prozy bułgarskiej*. Wybór, przekład i wstęp T. Dąbek-Wirgowa, Warszawa 1983.

Literatura

- Арх. Леонид (Кавелин), *Повесть о Царьграде (его основании и взятии Турками в 1453 году) Нестора Искандера XV века*, „Памятники древней письменности и искусства”, т. XI, Санкт-Петербург 1886.
 Арх. Леонид (Кавелин), *Системаматическое описание в 4 частях, с 13 снимками славяно-русских рукописей собрания графа А. С. Уварова*, ч. II, Москва 1893.
 Бантыш-Каменский Н. Н., *Реестры греческим делам Московского архива Коллегии иностранных дел*, Москва 2001.
 Baronas D., *Trys Vilniaus Kankiniai. Gyvenimas ir Istorija*, Vilnius 2000.
 Баронас Д., *По поводу литературной истории Мучения трех виленских мучеников*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawi-

- styczne”, т. III, под ред. W. Stępniaк-Minczewej, A. Naumowa, Kraków 2001.
 Белецкий А., *Митрополитъ Иосифъ II Солтанъ и отношение его къ Супрасълскому монастырю*, Вильна 1899.
 Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П., *Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей*, Москва 1963.
 Богданович Д., *Каталог кирилских рукописи манастира Хиландара*, Београд 1978.
 Богдановић Д., *Житије Георгија Кратовца*, „Зборник историје книжевности”, књ. 10, (1976).
 Буднов Н. Д., *„Славянские Прологи”, Методологическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*, выпуск I, Москва 1973.
 Charkiewicz J., Św. Antoni Supraski, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, nr 3(184), 2005.
 Χριστοφιλοπούλου Αίχ., *Τό πολιτέμα χαί οι Θεομοί τής Βυζαντινής Αύτοχρατορίας 324-1204. Κράτος-διοίχηση, Οίχονομία-χοινωνία*, Αθήνα 2004.
 Cičėnienė R., *Lietuvoc Didžiosos Kunigaištytės rankraštytės knygos kultūra (iki XVI a antroposijos pusės): daktaro disertacija*, Vilnius 2011.
 Дикенов П., *Софийски книжовници праз XVI век*, София 1939.
 Δημητριάδης Β., *Τοπογραφία τής Θεσσαλονίχης χατά τήν έποχή τής τουρχοκρατίας, 1430-1912*, „Εταρεία Μαχεδονίχών Σπουδών – Μαχεδονική Βιβλιοθήκη” άρ. 61, Θεσσαλονίχη 1983.
 Дробленкова Н. Ф. (библиография), Прохоров Г. М., *Киприан, митрополит Киевский и всея Руси*, „Словарь книжников и книжности Древней Руси”, вып. 2 (вторая половина XIV – XVI в.). ч. I: А–К / отв. ред. Д. С. Лихачев, Ленинград 1988.
 Флоря Б. Н., Шлевис Г., Зеленина Я. Э., Антоний, Иоанн и Евстафий, „Православная энциклопедия”, т. XI, Москва 2001.
 Фотий А., *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV-XVII век*, Београд 2000.
 Григорович-Барский В. И., *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Казань 1848;
 Григорович-Барский В. И., *Первое посещение Св. Афонской горы*, Санкт-Петербург 1884;
 Григорович-Барский В. И., *Второе посещение Святой горы*, Санкт-Петербург 1887;
 Григорович-Барский В. И., *Три древних сказания о Св. горе Афонской и краткое описание Св. Горы*, Москва 1895;
 Грушевський М., *Історія України Руси*, т. VI, Київ-Львів 1907.
 Inalcik H., *The Rise of the Ottoman Empire*, [in:] *A. History of the Ottoman Empire to 1730*, ed. M. A. Cook, Cambridge University Press 1976.
Историја српског народа. Друга књига. Доба борби за очување и обнову државe, Београд 1982.
 Kaszlej A., *Dzieje kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997.
 Kierejczuk E., *Kodeks supraski wśród zbiorów biblioteki monasteru supraskiego. Kilka hipotez w sprawie czasu przybycia Minieji*

- Cztniej z XI wieku do Supraśla*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, pod red. U. Pawluczuk, vol. II, Białystok 2011.
- Кораћ В., Ковачевић М., *Манастир Хиландар. Конаци и утврђење*, Београд 2004.
- Кочетов Д. Б., Кузьмин А. В., Шлевис Г. П., Виленский во имя Святой Троицы мужской монастырь, „Православная энциклопедия”, т. VIII, Москва 2004.
- Krustev G., Boyadjiev A., *On the Dating of Codex Suprasliensis*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. A. Miltenova, Sofia 2012.
- Лабынцев Ю. А., *Православная Академия Ходкевичей и ее издания*, Минск 1996.
- Laucevičius E., *XV – XVIII a. knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976.
- Лосева О. В., *Первые новомученики «автоклиты»: греческие и славянские монахи-святогорцы*, „Афон и славянский мир” вып. I, Святая Гора 2014.
- Lowry H. W., *Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478*, Δίπτυχα, Β. Αθήναι 1980-1981.
- Lulewicz H., *Sołtan Aleksandrowicz*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XL, Warszawa-Kraków 2001.
- Meyendorff J., *The Three Lithuanian Martyrs: Byzantium and Lithuania in the Fourteenth Century*, „Eikon und Logos. Beiträge zur Erforschung byzantinischer Kulturtraditionen”, Band 2, Halle 1981.
- Miklosich Fr. et Müller Ios., *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, Vindobonae 1860.
- Митрополит Макарий, *История Русской Церкви*, кн. V, Москва 1996.
- Mironowicz A., *Biblioteka monasteru supraskiego w XVI wieku*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 36, Białystok 2011.
- Миронович А., *Библиотека Супрасльського монастиря в XVI веке*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. A. Miltenova, Sofia 2012.
- Mironowicz A., *Ewangelizacja „prostą mową” w XVI wieku*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. III, pod red. U. Pawluczuk, Białystok 2012.
- Mironowicz A., *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1(9).
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003
- Mironowicz A., *Literatura bizantyjska w Kościele prawosławnym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, „Търновска Книжовна Школа”, Търново и идеята за Християнския Универсализъм XII-XV век, т. IX, Велико Търново 2011.
- Mironowicz A., *O początkach monasteru supraskiego i jego fundatorach*, Supraśl 2013.
- Mironowicz A., *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991.
- Mironowicz A., *Sobory wileńskie 1509 i 1514 roku*, („Synody Cerkwi Prawosławnej w I Rzeczypospolitej”). „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. V, pod red. M. Kuczyńskiej i U. Pawluczuk, Białystok 2014.
- Mironowicz A., *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leiman 1984.
- Mironowicz A., *Święci w Kościele prawosławnym na Białorusi*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. I., *Historia i ludzkie losy*, pod red. E. Feliksiak i A. Mironowicza, Białystok 1996.
- Mironowicz A., *Tożsamość i tolerancja w rozumieniu prawosławnych zakonników supraskich w XVI wieku*, „Rocznik Teologiczny”, R. XL, z. 1-2, Warszawa 1998.
- Mironowicz A., *Związki literackie Kijowa z monasterem supraskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989.
- Mironowicz A., *Związki monasteru supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku*, [w:] *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athos*, pod red. M. Kuczyńskiej, Gniezno 2009.
- Mironowicz A., *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998; *Oddziaływanie kultury ruskiej na życie duchowe zakonników monasteru supraskiego w XVI wieku*, [w:] *Oblicza wschodu w kulturze polskiej*, pod red. G. Kotlarskiego i M. Figury, Poznań 1999.
- Mironowicz Antoni i Marcin, *Św. Antoni Supraski*, Białystok 2014.
- Морозова Н. А., Темчин С. Ю., *Древнейшие рукописи Супрасльського Благовещенського монастиря (1500–1532 гг.)* [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego*, Supraśl-Białystok 2005.
- Модест (Стрельбицкий), *Супрасльський Благовещенський монастирь*, «Вестник Западной России», т. I, кн. 2, Вильно 1867.
- Ненадовић С., *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997.
- Николай (Далматов), *Супрасльський Благовещенський монастирь*, Санкт-Петербург 1892.
- Осам векова Хиландара: историја, духовни живот, ксџежевност, уметност и архитектура*, Београд 2000.
- Ο νεομάρτυς Ἀντώνιος ὁ Καρεώτης, [w:] Ἀντώνιος Αιμίλιος Ταχιάος, Ἀγνώστη Ἀθλώνιτες νεομάρτυρες, Ἀγιορειτικὴ βιβλιοθήκη, Ἁγιον Ὀρος 2006.
- Петков Г., *Стишият Пролог в старата българска, сръбска и руска литература XIV-XV в.*, „Археография, текстология и издание на проложни стихове”, Пловдив 2000.
- Петр (Пиголь), игум., *Преп. Григорий Синаит и его духовные преемники*, Москва 1999.
- Podskalsky G., *Griechische Theologie In der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821): die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatischen Konfessionen des Westens*, München 1988.
- Покровский Ф., *Археологическая карта Гроденской губернии*, Вильна 1895.
- Рогов А. И., *Литературные связи Белоруссии с балканскими странами в XV-XVI вв.*, [в:] *Славянские литературы. VIII Международный съезд славистов, Загреб-Любляна, сентябрь 1978 г. Доклады советской делегации*, Москва 1978.
- Рогов А. И., *Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами*, [в:] *Славяне в эпоху феодализма*, Москва 1978.
- Самодурова Ю. С., *Редакционная принадлежность бельского Стишиного пролога (на март-август) 1496 г.*, „Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы”, вып. 3, 2010.
- Сава Хиландарац, *Историја манастира Хиландара*, Београд 1997.

- Срезневский И. И., *Материалы для словаря древние-русского языка по письменным памятникам*, Санкт-Петербург 1903.
- Соловьев А., *Св. Сава и Руси*, „Српски Ксеижевни Гласник. Нова серия”, т. XXXIV, Београд 1935, № 3.
- Стефова Л., *Супрасълски сборник*, [в:] *Кирило-Методиевска енциклопедия*, ред. Л. Грашева, т. III, София 2003.
- Tachiaos A. E., *Le monachisme serbe de Saint Sava et la tradition hésychaste athonite*. „Hilandarski sbornik”, vol. I, Beograd 1966.
- Тахиос А. Е., *Улога светога Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој Гори*, „Међународни научни скуп Сава Немањић Свети Сава. Историја и предање. Децембар 1976”, Београд 1979.
- Ταχιάος Αντώνιος Αιμίλιος, *Ἐνα ἀγιορειτικὸ μοναστήρι πρὸς χάθιγγε: Ἡ παλαιὰ Μονὴ Ρωσίου, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Βασίλειος Γρηγορόβιτς Μπάρσχυ*, „Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Σωτήρη Κίτσα”, Θεσσαλονίκη 2001.
- Темчин С. Ю., *Бытование древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XVI-XVII веках: новые данные*, [w:] *Rediscovery. Bulgarian Codex Suprasliensis of 10th century*, ed. A. Miltenova, Sofia 2012
- Темчин С. Ю., *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500-1532 гг.): новые данные*, [в:] *Современные проблемы археографии: сборник статей по материалам конференции проходившей в Библиотеке РАН, 25-27 мая 2010 г.*, Санкт-Петербург 2011.
- Темчин С. Ю., *О бытовании древнеболгарского Супрасльского сборника в Великом княжестве Литовском в XV-XVI вв.*, [в:] *Этнокультурные и этноязыковые контакты на территории Великого княжества Литовского. Материалы международной научной конференции*, Москва 2006.
- Темчин С. Ю., *Сколько книг было в Супрасльском Благовещенском монастыре в 1532 году*, „Здабытки”, вып. 12, Минск 2010.
- Темчин С. Ю., *Рукописи Кимбаровского собрания Супрасльского Благовещенского монастыря (1532-1557 гг.)*, „Кныготыра”, t. LIV, Vilnius 2010, s. 173-180;
- Тодоров Н., *Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие*, София 1972.
- Тихомиров М. Н., *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в.*, „Славянский сборник”, Москва 1947.
- Турилов А. А., *Антоний Супрасльский*, „Православная энциклопедия”, т. 2. Москва 2000.
- Турилов А. А., *Церковно-учительная деятельность Иосифа II*, „Православная энциклопедия”, т. XXVI, Москва 2011.
- Турилов А. А., *Иоанн Серрский*, „Православная энциклопедия”, т. XXIV, Москва 2010.
- Турилов А. А., *К истории Стишного Пролога на Руси*, „Древняя Русь. Вопросы Мединистики”, нр. 1 (23), март 2006.
- Турилов А. А., *Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV- первой половины XVI в.; парадоксы истории и географии культурных связей*, „Славянский Альманах 2000”, Москва 2001.
- Турилов А. А., *Житие преподобномученика Антония Супрасльского и славянские жития балканских новомучеников XVI в. (к постановке проблемы)*, „Hagiographia Slavica”, ed. Herausg. von J. Reinhart, München-Berlin-Wien 2013, („Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband”. Bd. 82).
- Турилов А. А., Хр. Темелски, Георгий Новый Кратовский, „Православная энциклопедия” т. XI, Москва 2006.
- Чистякова М. В., *Текстологические особенности стишного пролога ГИМ, Увар. 56*. – „Kalbotyra 55(2). Slavistica Vilnensis 2010”, Vilnius 2010.
- Чистякова М. В., *Текстология вильнюсских рукописных Прологов*, Vilnius 2009.
- Щавицкая Л. Л., Лабынцев Ю. А., *Литература белорусов Польши XV-XIX вв.*, Минск 2003.
- Щавицкая Л. Л., *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.*, Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря, Минск 1998.
- Щапов Я. Н., *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*, Москва 1976.
- Βλάχου Κ., *Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὀρους*, „Ἄθω χαί αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ χαί οἱ μοναχοὶ πάλα τε χαί νῦν”, ἐν Βόλω 1903.
- Βαχαλοπούλου Ἀ., *Ἱστορία τῆς Μαχεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Vaporis N. M., *Witnesses for Christ. Orthodox Christian Neomartyrs of the Ottoman Period 1437-1860*, Crestwood, New York 2000.
- Wydanie okolicznościowe żywotu świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego, Supraśl 2007.
- Живојиновић М., *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972.